

ساقی نامه‌های خطی

دکتر علی نقی منزوی

نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، درباره نسخه‌های خطی، دفتر نخستین، انتشارات دانشگاه تهران،

سال ۱۳۳۹ خ، برگه ۱۸ - ۵۰

به کوشش

محمد ابراهیم ذاکر

- ساقی نامه‌های خطی ۱
- عرفان در لباس بزم‌آرایی و با آهنگ رزمی ۱
- پیدایش و تکامل ساقی نامه‌ها ۲
- الف: آهنگ رزمی این منظومه‌های بزمی ۲
- توصیف بزم‌آرایی در منظومه‌های رزمی ۲
- ب - مفهوم عرفانی ساقی نامه‌ها ۴
- فهرستی از نسخه‌های خطی ساقی نامه‌ها ۷
- ۱- سنایی غزنوی (۴۶۴ - ۵۲۵ ق) ۷
- ۲- نظامی (د: ۶۱۱ ق) ۷
- ۳- فخرالدین عراقی (۶۰۴ - ۶۸۸ ق) ۷
- ۴- امیر خسرو دهلوی (۶۵۱ - ۷۲۵ ق) ۸
- ۵- خواجه کرمانی (۶۸۹ - ۷۵۳ ق) ۸
- ۶- سلیمان ساوجی (۷۰۹ - ۷۷۸ ق) ۸
- ۷- شاه شجاع (۷۲۳ - ۷۸۶ ق) پسر مبارزالدین از امیران آل مظفر ۹
- ۸- حافظ شیرازی (۷۱۹ - ۷۹۲ ق) ۹
- ۹- داعی شیرازی (د: ۸۷۰ ق) ۱۰
- ۱۰- جامی عبدالرحمان (۸۱۷ - ۸۹۸ ق) ۱۰
- ۱۱- نوایی، میرعلیشیر (د: ۹۰۶ ق) ۱۰
- ۱۲- هاتفی خبوشانی (د: ۹۲۷ ق) ۱۰
- ۱۳- امیدی تهرانی، خواجه ارجاسب (ک: ۹۲۹ ق) ۱۱
- ۱۴- اهلی ترشیزی خراسانی (د: ۹۳۴ ق) در تبریز ۱۱

- ۱۱- پرتوی شیرازی (۸۷۰-۹۴۱ق)..... ۱۱
- ۱۲- اهلی شیرازی ملامحمد (د: ۹۴۲ق)..... ۱۲
- ۱۳- صدقی استرآبادی، سلطان محمد (د: ۹۵۲ق)..... ۱۳
- ۱۳- قاسم گنابادی (نیمه سده ۱۰ه)..... ۱۳
- ۱۳- حیدر کلیچه (د: ۹۵۸ق)..... ۱۳
- ۲۰- شرف جهان (۹۱۹-۹۶۱) فرزند قاضی نورالهدی قزوینی..... ۱۳
- ۲۱- فضولی بغدادی (د: ۹۷۰ق)..... ۱۴
- ۲۲- حیرتی هروی تونی (ک: ۹۷۰ق)..... ۱۴
- ۲۳- وحشی بافقی (۹۳۹-۹۹۱ق)..... ۱۴
- ۲۴- مشفق در سده دهم..... ۱۴
- ۲۵- ثنایی مشهدی، خواجه حسین (د: ۹۹۶ق)..... ۱۴
- ۲۶- عرفی شیرازی (۹۶۶-۱۰۰۲ق)..... ۱۵
- ۲۷- اقدسی مشهدی (د: ۱۰۰۴ق)..... ۱۵
- ۲۸- عسکری کاشانی، حسن فرزند حسین (سده ۱۱ه)..... ۱۵
- ۲۹- صادق کتابدار (د: ۱۰۱۰ق)..... ۱۵
- ۳۰- اسد بیک قزوینی (د: ۱۰۱۴ق) پسر محمد مراد معروف به شیخ ابوالفضل..... ۱۶
- ۳۱- حیاتی گیلانی (د: ۱۰۱۵ق)..... ۱۶
- ۳۲- شرف زرد تهریزی (د: ۱۰۱۶ق)..... ۱۶
- ۳۳- نوعی خوبوشانی (د: ۱۰۱۹ق)..... ۱۶
- ۳۴- سنجر کاشانی (۹۸۰-۱۰۲۱ق) هاشم بن حیدر معمایی..... ۱۷
- ۳۵- تقی مازندانی پسر پرزاد مشهدی (د: ۱۰۲۱ق)..... ۱۷
- ۳۶- صحیفی شیرازی کتابدار و صحاف (د: ۱۰۲۲ق)..... ۱۷
- ۳۷- شکیبی اصفهانی محمدرضا (۹۶۴-۱۰۲۲ق)..... ۱۷

- ۳۸- ظهوری ترشیزی نورالدین محمد (۹۳۳ - ۱۰۲۴ق) ۱۸
- ۳۹- دیری ترشیزی ابراهیم حسینی (ز: ۱۰۲۵ق) ۱۸
- ۴۰- ملک قمی (د: ۱۰۲۵ق) ۱۸
- ۴۱- عتابی تکلو، حسن بیک پسر بخشی بیک (د: ۱۰۲۵ق) ۱۹
- ۴۲- فغفور گیلانی (د: ۱۰۲۸ق) ۱۹
- ۴۳- عارف ایگی سراج‌الدین حسن (۹۷۶ - ۱۰۲۸ق) ۱۹
- ۴۴- ملکی قزوینی (ز: ۱۰۲۹ق) ۱۹
- ۴۵ و ۴۶- نظام دست غیب شیرازی (د: ۱۰۲۹ق) ۲۰
- ۴۷- زکی همدانی (د: ۱۰۳۰ق) ۲۰
- ۴۸- اوحدی بلیانی، تقی‌الدین کازرونی (۹۷۳ - ۱۰۳۰ق) ۲۰
- ۴۹- اوجی کشمیری (د: ۱۰۳۲ق) فرزند ملا نامی کشمیری ۲۰
- ۵۰- طالب آملی (د: ۱۰۳۶ق) ۲۱
- ۵۱- محمد برگه‌وفی مازندرانی (د: ۱۰۲۵ق) ۲۱
- ۵۲- سروری کاشانی، محمدقاسم (ز: ۱۰۳۶ق) ۲۱
- ۵۳- شفایی اصفهانی شاعر پزشک (د: ۱۰۳۷ق) ۲۱
- ۵۴- عزتی قزوینی، عبدالنبی فخرالزمانی (۹۹۸، قزوین - ۱۰۳۷ق، هند) ۲۱
- ۵۵- امانی هندی. (د: ۱۰۴۴ / یا ۱۰۴۶ق) ۲۲
- ۵۶- مشرقی ملک (د: ۱۰۵۰ق) ۲۲
- ۵۷- فیاض لاهیجی (د: ۱۰۵۰ق) ۲۲
- ۵۸- فرقتی، ابوتراب پسر بیک خواجه علی انجدانی ۲۲
- ۵۹- فزونی استرآبادی هاشم‌بیگ (ز: ۱۰۲۵ق) ۲۳
- ۶۰- باقر خرده کاشی ۲۳
- ۶۱- برهان کاشی میرغروری ۲۳

- ۶۲- رابط اصفهانی، ملک محمد شاعر سده یازدهم ۲۴
- ۶۳- رشدی ۲۴
- ۶۴- رضی آرتیمانی شاعر اصفهانی سده یازدهم ۲۴
- ۶۵- شوکتی شاعر سده یازدهم ۲۴
- ۶۶- صفی اصفهانی (سده ۱۱ هـ) ۲۴
- ۶۷- ضیایی جونپوری شاعر سده یازدهم ۲۵
- ۶۸- طالب اصفهانی. شاعر سده یازدهم ۲۵
- ۶۹- فصیحی خراسانی در سده یازدهم ۲۵
- ۷۰- فوجی نیشابوری فرزند ملاقیدی ۲۵
- ۷۱- کامل جهرمی، قوام الدین بن نظام الدین طباطبائی ۲۵
- ۷۲- کلیم همدانی، ابوطالب (د: ۱۰۶۱ ق) ۲۶
- ۷۳- گدایی ۲۶
- ۷۴- مایل، قطب دهلوی. ۲۶
- ۷۵- محب علی سندی فرزند حیدرعلی تنوی. ۲۶
- ۷۶- مرشد بروجردی در سده یازدهم ۲۶
- ۷۷- مسیحای کاشانی در سده یازدهم ۲۶
- ۷۸- مشرب کاشانی ۲۷
- ۷۹ و ۸۰- قدسی مشهدی، حاجی محمدجان (د: ۱۰۵۶ ق) ۲۷
- ۸۱- ادهم همدانی توپسرکانی پسر رضی آرتیمانی (د: ۱۰۶۰ ق) ۲۷
- ۸۲- کلیم کاشانی همدانی میرابوطلب (د: ۱۰۶۱ ق) ۲۷
- ۸۳- سالک قزوینی، میرزا ابراهیم (زاده ۱۰۲۱ ق و زنده ۱۰۶۱ ق) ۲۷
- ۸۴- فوقی یزدی فوق الدین احمد ۲۸
- ۸۵- عزت هروی (د: ۱۰۸۰ ق) ۲۸

- ۸۶ و ۸۷- آشنایی شاه جهانی، میرزا محمد طاهر پسر ظفر خان احسن هندی (د: ۱۰۸۰ ق)..... ۲۸
- ۸۸- رشیدای زرگر عباسی (د: ۱۰۸۱ ق)..... ۲۹
- ۸۹- بی خود لاهوری، جامی نام دارخانی (د: ۱۰۸۴ ق)..... ۲۹
- ۹۰- والا، اسلام خان بهادر (ز: ۱۰۷۴ ق)..... ۲۹
- ۹۱- اظهري..... ۳۰
- ۹۲- محمد رضا مشهدي..... ۳۰
- ۹۳- عاشقی..... ۳۰
- ۹۴- هلالی..... ۳۰
- ۹۵- ملهم کاشی، فرزند ملا علی تجلی کاشانی..... ۳۰
- ۹۶- مشرب کاشی..... ۳۰
- ۹۷- دوستی سمرقندی (سده ۱۱ ه)..... ۳۱
- ۹۸- ذهنی کشمیری (سده ۱۱ ه)..... ۳۱
- ۹۹- طغرای مشهدي (د: ۱۱۰۰ ق)..... ۳۱
- ۱۰۰- عاقل هندی، خافی رازی (د: ۱۰۸ ق)..... ۳۱
- ۱۰۱- ناصر علی سرهندی (د: ۱۱۰۹ ق)..... ۳۱
- ۱۰۲- اشرف مازندانی محمد سعید (د: ۱۱۱۶ ق)..... ۳۲
- ۱۰۳- سرخوش لاهوری (۱۰۵۰ - ۱۱۲۶ ق)..... ۳۲
- ۱۰۴- واضح (د: ۱۱۲۹ ق)، میر مبارک الله ارادت خان..... ۳۲
- ۱۰۵- بیدل دهلوی لاهوری، عبدالقادر (۱۰۵۴ - ۱۱۳۰ ق)..... ۳۲
- ۱۰۶- آرزو اکبرآبادی سراج الدین علی خان (۱۱۰۱ - ۱۱۶۹ ق)..... ۳۲
- ۱۰۷- اشراق مراغی، میر عبدالفتاح شیخ الاسلام مراغه (د: ۱۱۷۵ ق)..... ۳۳
- ۱۰۸- وارد، محمد شفیع شاعر سده دوازدهم..... ۳۳
- ۱۰۹- منشی بمرودی کرمانی، فرزند غلامرضا کرمانی..... ۳۳

- ۱۱۰- میرابوطالب فندرسکی ۳۳
- ۱۱۱- راغب هندی، میرمبارک فرزند سیدعاصم (د: ۱۲۰۳ق) ۳۳
- ۱۱۲- فتحعلی شاه قاجار (د: ۱۲۵۰ق) ۳۳
- ۱۱۳- آقا محمود کرمانشاهی (د: ۱۲۷۱ق) ۳۴
- ۱۱۴- ساقی خراسانی (د: ۱۲۸۶ق) ۳۴
- ۱۱۵- اسرار سبزواری، حاجی ملاهادی (د: ۱۲۸۹ق) ۳۴
- ۱۱۶- هدایت رضاقلی (د: ۱۲۹۸ق) ۳۴
- ۱۱۷- علی بن مهدی خراسانی (د: ۱۳۲۰ق) معروف به شیخ رئیس. ۳۴
- ۱۱۸- ادیب کرمانی، قاسم بن زین العابدین (د: ۱۳۴۸ق) ۳۴
- ناشناس‌ها ۳۴
- ۱۱۹- حکیم عطایی ۳۵
- ۱۲۰- عیانی فرزند رفیقی ۳۵
- ۱۲۱- لسانی وجیه‌الدین ۳۵
- ۱۲۲- منشی محمدصادق ۳۵
- ۱۲۳- نائی ۳۵
- ۱۲۴- نشمی ۳۵
- ۱۲۵- نافع درویش مولوی ۳۵
- ۱۲۶- نظر ۳۵
- ۱۲۷- هاشم نقشبندی پسر محمدقاسم ۳۵
- ۱۲۸- آگاه نظام‌الدین، احمد ۳۶
- ۱۲۹- غیاثا ۳۶
- ۱۳۰- مسیحی ۳۶
- کتاب‌نامه ۳۷

ساقی‌نامه‌های خطی

دکتر علی‌نقی منزوی

نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، درباره نسخه‌های خطی، دفتر نخستین، انتشارات دانشگاه تهران، سال ۱۳۳۹ خ،

برگه ۱۸ - ۵۰

عرفان در لباس بزم‌آرایی و با آهنگ رزمی

در آغاز سده دهم در دامان ادب منظوم فارسی در ایران نوازدی پدیدار گشت که از سه عنصر عرفانی، غنایی و حماسی ترکیب یافته بود. این مولود جدید تا سده یازدهم با انتقال به کشور هند به حدّ رشد رسید و کمال شیوع یافت و از آن به بعد نیز تا پایان سده سیزدهم کما بیش از آن تقلید شد و کسانی چون عبدالنبی فخرالزمانی (د: ۱۰۳۷ ق) و همت‌خان بدخشی پسر اسلام‌خان (د: ۱۱۱۲ ق) هر یک کتابی در تاریخ این منظومه‌ها و جمع‌آوری نسخه‌های آن تهیه کردند. کتاب فخرالزمانی به نام میخانه در ۱۹۳۶ م در لاهور توسط پرفسور محمد شفیع چاپ شده و اکنون نیز مجدداً توسط آقای احمد گلچین معانی در تهران زیر چاپ می‌باشد.

چون من صورتی از این گونه منظومه‌ها برای درج در ذریعه تهیه کرده بودم، از من خواستند تا فهرستی از نسخه‌های خطی آن‌ها، برای این دفتر تهیه نمایم، چون من برای تعیین تاریخ نظم و شناسایی سراینده هر یک، بسیاری از آن‌ها را خوانده و از سبک و چگونگی تکامل آن‌ها اطلاعاتی به دست داشتم، دریغ داشتم که از یادآوری آن‌ها، گرچه خارج از موضوع است، خودداری کنم. از این‌روی، این مقال در دو بخش فراهم گشت:

I. پیدایش و تکامل ساقی‌نامه‌ها.

II. فهرست نسخه‌های خطی آن‌ها در کتابخانه‌های جهان.

پیدایش و تکامل ساقی‌نامه‌ها

چنان که پیدا است صورت ظاهر این منظومه‌ها جنبهٔ غنایی دارد؛ لیکن از طرفی با آهنگ حماسی سروده شده است و از طرفی گویندگان متأخر مفاهیم عرفانی از آن‌ها خواسته‌اند؛ بنابراین، ما باید ارتباط دو عنصر حماسی و عرفانی را با این منظومه‌ها دریابیم.

الف: آهنگ رزمی این منظومه‌های بزمی

می‌دانیم شعر رزمی ما آهنگ خاص داشته و شاعران آن را به بحر تقارب می‌سروده‌اند که از شش؛ یا هشت «فعولن» ساخته شده است، چنان که تازیان حماسیات خود را به بحر رجز با هشت «مستفعلن» سروده‌اند، اما شعرهای بزمی ما بیشتر به بحرهای خفیف؛ یا هزج سروده می‌شده است.

توصیف بزم‌آرایی در منظومه‌های رزمی

طبیعی است منظومه‌های رزمی هم چون شاهنامه نمی‌تواند به کلی از شعر بزمی خالی باشد و معمولاً در آغاز هر بخش اندکی تغزل و توصیف بزم عیش دیده می‌شود و معمولاً قهرمانان مجالس عیش؛ ساقی، مغنی و شاهد است.

در شاهنامه در موارد زیر از ساقی یاد شده است:

(۱) در داستان جنگ هفت گردان:

بپیمود ساقی می و داد زود تهمتن شد از دادنش شاد زود

(۲) آمدن اسکندر به رسولی خویش نزد دارا:

بدو گفت ساقی ایا شاه فش چه داری همی جام زرین بکش

(۳) در داستان در دست شاپور دادن مالکه دز طائر:

بدو گفت ساقی که من بنده ام بفرمان تو در جهان زنده ام

چنان که می‌بینیم در هیچ کدام خطاب به ساقی دیده نمی‌شود.

ساقی‌نامه‌های خطی

۳

اما کهن‌ترین شعر فارسی که در آن خطاب به ساقی و مغنی دیده شده است در شعر منسوب به فخرالدین گرگانی در نیمه سده پنجم است که در فرهنگ‌ها برای ما باقی مانده و گویا از منظومه‌ی است که به بحر تقارب سروده است.

بیا ساقی آن آب آتش فروغ

که از دل برد زنگ و زجان دورغ

مغنی بیا و بیاور سرود

که ریزم زهر دیده صد زنده‌رود^۱

آری توصیف مجالس عیش و نوش شاهان در شاهنامه‌ها، کهن‌ترین زمینه پیدایش منظومه‌هایی به نام‌های ساقی‌نامه و مغنی‌نامه بوده است و به همین جهت است که در سده یازدهم وزن بحر تقارب شرط اصلی منظومه ساقی‌نامه به شمار می‌رفته است.^۲

توصیف بزم‌های شاهانه در حماسه‌های ملی بسیار ساده و تحت الشعاع جنبه‌های رزمی آن منظومه بوده است، چنان که مثال آن را در شاهنامه دیدیم و سپس در سده پنجم فخرالدین گرگانی بر جنبه بزمی آن افزوده و برای نخستین بار ساقی را مخاطب خویش قرار داده است، اما در سده‌های هفتم و پس از آن حماسه‌های دیگری نیز در زبان فارسی سروده شد که آقای دکتر صفا آن‌ها را «حماسه‌های تاریخی» نامیده‌اند؛ بنابر آن، چه ایشان یادآوری کرده‌اند این منظومه‌ها از عناصر اصلی و خواص حماسه که در صدر کتاب حماسه‌سرایی یاد کرده‌اند، خالی می‌باشد، مثلاً سکندرنامه نظامی و امیر خسرو دهلوی و جامی برای مردمی که در حال مجاهدت و نبرد برای تشکیل ملیت و مدنیت خود بودند^۳ سروده نشده است؛ بلکه این حماسه‌ها تنها برای ارضای خاطر برخی از اشراف و شاهانی سروده شده است که با مردم و افکار مردم رابطه نداشتند و فقط برای «تخلید ذکر خویش»؛ و یا حداکثر برای ایجاد شور در میان سران سپاه خویش، شاعران را مأمور می‌کردند که برخلاف ذوق طبیعی خود و دور از الهامی که خانواده و جامعه خویش می‌گرفتند. شعرهایی بسرایند و حتی در صدد نبودند که قهرمانان حماسه از

^۱ مجله سخن، مقاله آقای جعفر محجوب، اردیبهشت ۳۹، برگه ۷۸-۷۹.

^۲ عبدالنبی فخرالزمانی در میخانه درباره کسانی که ساقی‌نامه به بحر تقارب ندارند، گوید: گرچه ساقی‌نامه ندارد؛ لیکن ترجیح‌بندی به روش ساقی‌نامه دارد (میخانه، برگه ۳۷ و ۳۸).

^۳ بخش خصایص منظومه‌های حماسی از کتاب حماسه‌سرایی در ایران دیده شود.

خود این مردم باشند، به همین جهت هیچ گاه این منظومه‌ها در دل مردم ساده، مانند شاهنامه فردوسی جای باز نکرد و «آن چه این شاعران سرودند به ذهن عموم ملت راه نیافت».

نسخه حماسه‌های اشرافی به زور زر ایشان استنساخ و پخش شد و باقی ماند، اما حماسه‌های ملی غیر شاهنامه فردوسی بیشتر سینه به سینه منتقل و در قهوه‌خانه نقالی می‌شد تا آن که نسخه‌های کمیاب آن‌ها به روزگار ما و به دوران طبع و نشر رسید.

یکی از خواص این حماسه‌های اشرافی با «حماسه‌های تاریخی»^۱، مانند سکندرنامه آن است که در آن‌ها به بزم‌آرایی بیش از حماسه‌های ملی توجه شده است، و هر چه با تاریخ پیش می‌آییم این خاصیت در حماسه‌های اشرافی شدیدتر شده، تا آن جا که حماسه‌های هاتفی خبوشانی و قاسمی گنابادی در سده دهم بزم‌آرایی را به جایی رساندند که منتهی به سرودن ساقی‌نامه مستقل در آن سده به وسیله امیدی تهرانی و تقلید دیگران از وی گردید..

ب - مفهوم عرفانی ساقی‌نامه‌ها

البته درست است که عرفان ما اصطلاحات متعلق به عیش دنیوی و امیال و لذات جسمانی را به کار می‌برده و معانی عرفانی و لذات روحانی را از آن می‌خواستند، ایشان معانی لغوی را مجازی نامیده و معانی اصطلاحی خویش را حقیقی خوانده‌اند، پس عشق مجازی و حقیقی، می‌مجازی و حقیقی و امثال آن در ادبیات ما به وجود آورده‌اند؛ لیکن ایشان تقسیم «حقیقی و مجازی» را تنها در مصطلحات عیش و نوش به کار نبرده؛ بلکه درباره اصطلاحات مذهبی نیز همین رفتار را کرده‌اند و از این راه توانسته‌اند در موقع لزوم میان امیال دنیوی و احکام مذهبی مقایسه‌ایی ترتیب دهند و با استفاده از پرده «حقیقت و مجاز» گاهی دسته اول را بر دسته دوم ترجیح دهند.

مثلاً عراقی گوید:

ساقی قدحی که نیم مستیم

مخمور صبحی الستیم

^۱ چون تاریخی بودن و یا اساطیری بودن در هر دو نوع حماسه ملی و تاریخی دیده می‌شود، من بهتر دیدم که خاصیت اشرافی بودن را که جدا کننده نوع دوم است، ممیز آن‌ها از «حماسه ملی» قرار دهم.

ساقی‌نامه‌های خطی

۵

از صومعه پا برون نهادیم
از جور تو، خرقه‌ها دریدیم

در میکده معتکف نشستیم
و زدست تو، توبه‌ها شکستیم

در میکده میکشم سبویی
یا آن جا که گوید:

باشد که بیابم از تو بویی

ساقی بده آب زندگانسی
هم خضرخجل، هم آب حیوان

اکسیر حیات جاودانی

چون از خط و لب شکر فشانی

با ترجیح میکده برصومعه و می برآب حیات و ساقی برخضر پیغمبر می خواهد چهار چوب خشک قدوسیت را بشکند و بندهای قشریان را پاره کند، اما اگر بدو اعتراض شود، می گوید: می حقیقی توحید را بر آب حیات مجازی دینوی و میکده حقیقی «مقام قاب قوسین» را برصومعه مجازی چهار دیوار گلین، و ساقی آلت را برخضر جسمانی ترجیح داده‌ام.

و نیز عرفی گوید:

بیا ساقی آن مست ته جرعه نوش

ببر تا سر کوچه می فروش

که چون کعبه در سجده‌ایی کرده گم

بسازد خراباتی از خشت خم

این طغیان عرفی علیه خشکی‌ها، و شکستن چهارچوب تقدس مقدسات که به صورت ترجیح خرابات برکعبه ظهور کرده، برای آنان که سنگینی تحمیلات قشریان را احساس می کردند، لذت می‌بوده است و اگر مورد اعتراض قشریان قرار می‌گرفتند به تقسیم «حقیقی و مجازی» متوسل می‌گشتند، که خرابات حقیقی؛ یا مقام قاب قوسین او ادنی را برکعبه مجازی سنگ و گل ساختمان مسجدالحرام ترجیح داده است.

این دست‌اندازی به اماکن غیر قابل وصول و این شکستن چهارچوبه خشک مقدسات، برای نهضت صفوی که از آذربایجان شرقی و ساحل جنوبی خزر در آغاز سده دهم شروع شده بود، می‌خواست تمام کشور ایران را به زیر سلطه خود در آورد، سلاح بسیار مؤثر بود و با در نظر گرفتن وضع موجود در کشور ایران در سده‌های هشتم و نهم و حکومت ریا و سالوسی و تسلط فقیهان

ساقی‌نامه‌های خطی

۶

قشری سُنی اشعری به اتکای طبقات عالی بر جان، مال و ناموس مردم و خفه کردن هرگونه صدای اعتراض به نام اجرای احکام مذهبی به وسیلهٔ محتسبان.

آری با بررسی آن وضع، به اهمیت این سلاح می‌توان پی برد.

یکی از رازهای موفقیت صفویان در تسلط بر تمام کشور همین بندگسلی‌ها و پاره کردن زنجیرهایی بود که مدت‌ها مردم ایران به زبان شاعران خود، از عبیدزاکانی تا حافظ شیرازی، با آن جنگیده بودند.

در سدهٔ دهم در ایران حماسه‌هایی به وسیلهٔ هاتفی خوبشانی (د: ۹۱۴ق) و قاسمی گنابادی سروده شد که هم جنبهٔ عرفانی آن نمودار و هم بزم‌آرایی آن به اندازه‌ای زیاد بود که مورد تقلید معاصران ایشان شد و ساقی‌نامه‌های مستقل به وسیلهٔ امیدی تهرانی (د: ۹۱۶ق)، شیرازی (د: ۹۴۱ق)، صدقی استرآبادی (د: ۹۵۲ق)، شرف جهان قزوینی (د: ۹۶۱ق) و حیرتی هروی (د: ۹۷۰ق) سروده شد.

این ساقی‌نامه‌های مستقل از نظر آهنگ، مانند منظومه‌های هاتفی و قاسمی و به پیروی از نظامی و خسرو دهلوی و جامی به بحر هیجان‌انگیز و رزمی تقارب سروده شده بود و از نظر مفهوم عرفانی (ضد قشری) از خسرو و جامی نیز پیش‌تر رفته و درست تقلیدی از فخرالدین عراقی می‌باشد. از هر دو جهت کمک شایانی به پیشرفت کار صفویان کرده است؛ لیکن ما می‌دانیم پس از آن که خاندان صفوی از سلاح عرفان و تصوف استفاده لازم را کرد و بر ایران کاملاً مسلط شد، دیگر نخواست این اسلحه به دست مردم باقی ماند و خود در صدد بستن دهان مردم و خرد کردن^۱ مکاتب فلسفی صوفیان و مسلط کردن قشریان برآمد و در ۱۰۰۲ق شاه عباس صوفیان را قتل عام کرد و بسیاری از ایشان ناچار به هندوستان فرار کردند و به دربار اکبر شاه رفتند^۲ که برای التیام‌دادن میان اکثریت هندو و اقلیت مسلمان، ناچار به دادن آزادی مذهبی بیشتر به مردم بود، متوسل شدند.

^۱ متن مقاله: خورد کردن.

^۲ متن مقاله: - رفتند.

در سدهٔ یازدهم ساقی‌نامه‌های عرفانی در هندوستان به حد اکثر اشتهار رسید و هر شاعری کمابیش در صدد سرودن ساقی‌نامه برآمد.

فهرستی از نسخه‌های خطی ساقی‌نامه‌ها

در این فهرست ساقی‌نامه‌ها را به ترتیب تاریخ مرتب کرده، جای نسخه‌های هر یک را نشان می‌دهم، باید یادآور شد همان‌طور که خواهیم گفت: نخستین کس که ساقی‌نامهٔ مستقل سرود امیدی تهرانی و پرتوی شیرازی در سده دهم می‌باشد و لیکن صاحب میخانه و جزوی برای شاعران پیشین نیز ساقی‌نامه‌ها ساخته‌اند، بدین معنی که از منظومه‌های ایشان شعرهای پراکنده که ساقی‌نامه داشت، استخراج کرده و فراهم آورده‌اند و امروز ما ساقی‌نامه‌هایی داریم که منسوب به شاعران پیش از آن تاریخ است، من نسخه‌های آن‌ها را نیز با قید تردید در نسبت؛ یا فراهم‌شدن از دیگر منظومه‌های آن شاعر، در این فهرست یاد می‌کنیم.

۱- سنایی غزنوی (۴۶۴ - ۵۲۵ق)

هیچ کس ساقی‌نامه به دو نسبت نداده جز این که در فهرست کتابخانهٔ تاشکند، ج ۲، ۳۳ مثنوی به بحر هزج به دو منسوب داشته شده که آغاز آن چنین است.

به نام آن که کرد از راه احسان --- طراحی بدن را پر می‌جان

۲- نظامی (د: ۶۱۱ق)

فخرالزمانی عزتی ساقی‌نامه‌ای برای او از مثنوی رزمی وی اسکندرنامه بیرون آورده که در «میخانه، ۱۷ - ۲۶» چاپ شده است.

آغاز:

بیا تا ز بیداد شویم دست --- که بیداد نتوان ز بیداد رست

۳- فخرالدین عراقی (۶۰۴ - ۶۸۸ق)

صاحب میخانه گوید: ساقی‌نامه ندارد؛ لیکن ترجیح‌بندی به مضمون ساقی‌نامه دارد که چنین آغاز شود:

ساقی‌نامه‌های خطی

۸

در میکده با حریف قلاش

بنشین و شراب نوش و خوش باش

نسخه خطی آن را بلوشه به شماره ۱۶۴۵ و ۱۹۹۵ معرفی کرده است. و در «میخانه، برگه ۴۹ - ۵۸» چاپ شده است. این منظومه کهن‌ترین مانند خود است؛ لیکن تنها فخرالزمانی در سده یازدهم آن را در ردیف ساقی‌نامه‌ها نهاده و به علت نداشتن وزن رزمی (بحر تقارب) خارج از آن‌ها شمرده است.

۴- امیر خسرو دهلوی (۶۵۱ - ۷۲۵ق)

شاعر بزرگ فارسی زبان هند. عبدالنبی فخرالزمانی از منظومه اسکندرنامه وی یک ساقی‌نامه بیرون آورده، که در «میخانه، برگه ۶۶ - ۷۱» چاپ شده است.

آغاز:

بیا تا به شادی و فرخندگی
بر آریم با هم دمی زندگی

۵- خواجه کرمانی (۶۸۹ - ۷۵۳ق)

صاحب میخانه ساقی‌نامه‌ایی از هما و همایون او استخراج کرده و چلبی آن را ۹۰ بیت دانسته، و در «میخانه، برگه ۷۴ - ۷۹» چاپ شده است.

آغاز:

بیا تا خرد را قلم در کشیم
زمستی به عالم علم در کشیم

۶- سلیمان ساوجی (۷۰۹ - ۷۷۸ق)

هدایت بیت‌هایی از ساقی‌نامه او آورده، و رشید یاسمی در احوال سلمان آغاز آن را چنین آورده است:
بیا ساقیا مجلس عشرتی
بیارای در بهترین صورتی
و ساقی‌نامه وی را کهن‌ترین ساقی‌نامه دانسته است؛ لیکن من نسخه‌ایی از آن ندیده‌ام، دور نیست بخشی از یکی از مثنوی‌های وی را متأخران بدین نام خوانده باشند.

۷- شاه شجاع (۷۲۳ - ۷۸۶ ق) پسر مبارزالدین از امیران آل مظفر

نک: ذریعه، ج ۹، ۴۹۹ و ۵۰۷.

در فهرست تاشکند، ج ۲، ۳۴۹ ساقی‌نامه‌ایی به وی نسبت داده و نسخه دیگر آن را که چهارده بیت است محمد بن علی بن جمال‌الاسلام ملقب به شهاب منشی در فصل پنجم منشآت در ضمن منشآت سلاطین آورده است.

این منشی می‌گوید: روزی در مجلس خاص (مجلس شاه شجاع) بحث بیا ساقی نظامی در میان آمده بود و حاضران متفق‌الکلمه بودند که بدین نمط سخن نمی‌توان گفتن.

پادشاه سعید ملتفت شد و این عقود در سلک عبارت منتظم گشت: بیا ساقی ...» نسخه منشآت با این ساقی‌نامه نزد آقای سلطان‌القرایی در تبریز است. گویا لقب ساقی‌نامه را متأخران به این مثنوی داده باشند.

آغاز:

که چون زهره، روشن بود در صبح

بیا ساقی آن روشنی‌بخش روح

۸- حافظ شیرازی (۷۱۹ - ۷۹۲ ق)

نک: ذریعه، ج ۹، ۲۲۲.

فخرالزمانی در باره ساقی‌نامه حافظ گوید: از هیچ دیوانی ساقی‌نامه به سامانی به نظر نیامد، مگر از خواجه حافظ و غالباً در آن ایام ساقی‌نامه گفتن متعارف نبوده مگر به دستوری که «شیخ ... نظامی ... و امیر خسرو دهلوی فرموده‌اند^۱ و در این جزو زمان شایع شده، چنان چه همه کس می‌گویند ...».

چلبی گوید: این ساقی‌نامه در ۱۲۹ بیت است؛ لیکن در دیوان او چاپ بمبئی کمتر از این است، و قزوینی در چاپ خود از دادن نام ساقی‌نامه بدان خودداری کرده است، گویا این نام را معاصران فخرالزمانی بدان داده‌اند.

^۱ یعنی به طور غیر مستقل.

ساقی‌نامه‌های خطی

۱۰

۹- داعی شیرازی (د: ۸۷۰ق)

نک: ذریعه، ج ۹، ۳۱۵. در پایان سته داعی نسخه ایندیافیس ش ۱۲۹۸ مثنوی فارسی هست به بحر خفیف که چنین آغاز شده:

الحمد لوهاب الانابة و الشکر لمن له الاجابة

و مؤلف فهرست می‌گوید: شبیه به ساقی‌نامه است، اما نه اسم دارد و نه به داعی منسوب شده است.

۱۰- جامی عبدالرحمان (۸۱۷ - ۸۹۸ق)

صاحب میخانه از مثنوی او خردنامه اسکندری، یک ساقی‌نامه بیرون آورده، و در میخانه، برگه ۹۶ - ۱۰۳، چاپ شده است.

آغاز:

دلا دیده دوربین برگشای در این دیر دیرینه دیر پای

۱۱- نوایی، میرعلیشیر (د: ۹۰۶ق)

در فهرست تاشکند، ساقی‌نامه‌ایی به وی نسبت داده و دو نسخه آن را نشان داده است و شاید ترکی باشد^۱.

۱۲- هانفی خبوشانی (د: ۹۲۷ق)

خواهرزاده جامی [است].

فخرالزمانی از مثنوی‌های بحر تقارب او مانند تمرنامه، یک ساقی‌نامه بیرون آورده و در میخانه، برگه ۱۰۶ - ۱۱۰ چاپ شده است.

آغاز:

به نام خدایی که فکر و خرد نیارد که با کنه او پی برد

دکتر علی نقی نیکسوزی

^۱ فهرست کتابخانه تاشکند، ج ۲، ۲۱۵-۲۰۸.

۱۳ - امیدوی تهرانی، خواجه ارجاسب (ک: ۹۲۹ق)

شاگرد دوانی و هم‌زمان شاه اسماعیل صفوی که به تحریک سید قوام نوربخش در ۹۲۹ق کشته شد. ساقی‌نامه مستقل به بحر تقارب دارد که بخشی از آن در آتشکده و سپس در مجمع الفصحاء آمده، و همه آن در میخانه، برگه ۱۲۸ - ۱۳۱ چاپ شده است. نسخه آن در مجلس هست^۱.

و گویا نخستین شاعر که منظومه‌ای مستقل به این نام در این وزن سروده، همین مرد باشد.
آغاز:

حریفی که این نیلگون خم ازوست
شراب طهور و سقا هم ازوست.
در این ساقی‌نامه، مانند ساقی‌نامه نظامی، خطاب به ساقی و مغنی؛ یک در میان دیده می‌شود.

۱۴ - اهلی ترشیزی خراسانی (د: ۹۳۴ق) در تبریز.

مثنوی به بحر تقارب از وی در کتابخانه سپهسالار هست. و در فهرست (ج ۲، ۵۷۰) آن را ساقی‌نامه خوانده است، ولی پس از مراجعه آشکار شد که به سوگندنامه و نیایش مذهبی بیش از ساقی‌نامه ادبی مانند است.

آغاز:

الهی تویی واقف از حال من
عیانست پیش تو احوال من

۱۵ - پرتوی شیرازی (۸۷۰ - ۹۴۱ق)

اصلش گیلانی و ساکن شیراز و شاگرد ملاجلال دوانی بود.
او منجم شاه اسماعیل صفوی شد، و قبر وی در سعدیه شیراز است (ذریعه، ج ۹، ۱۵۷).

^۱ فهرست مجلس، ج ۳، ۶۶۲.

ساقی‌نامه مستقل وی مثنوی به بحر تقارب و عرفانی است و به صلح کَل و رهاکردن کفر و ایمان دعوت می‌کند و خطاب به ساقی و مغنی هر دو اوست، می‌کند^۱ و در پایان شیعی‌گری دارد. خدا را به امامان اثنی‌عشر و به تار و طنبور و چنگ و قانون سوگند می‌دهد و آل عبا را ستوده و پرتوی تخلص کرده است.

فخرالزمانی گوید: بهترین ساقی‌نامه‌ها است و برخی آن را به غلط به فردوسی نسبت داده‌اند.

نسخه‌های آن در (بادلیان ۲۶۶۶) و (سپهسالار ۱۴۳) و (این‌دی‌اف‌یس) هست و در میخانه، برگه ۱۱۲-۱۲۶، در ۲۸۱ بیت چاپ شده است.

آغاز:

دلا پرده بردار از روی کار به مستی بدر پرده روزگار

۱۶- اهلی شیرازی ملامحمد (د: ۹۴۲ق)

مدفون در حافظیه شیراز است (ذریعه، ج ۹، ۱۱۳).

وی ۱۰۲ رباعی مانند آن چه برای گنجفہ ساخته به نام ساقی‌نامه سروده که همه آن‌ها را به واژه ساقی می‌آغازد. **یک دیباجه نثری برای آن نهاده و در آن جا گوید:** مقصود از پیر خرابات و مغان و می و جز آن اصطلاحات عرفانی می‌باشد.

آغاز دیباجه: بعد از حمد و ثنای جان آفرین و درود بر ... نامش ساقی‌نامه نهاد ...

آغاز رباعی‌ها:

ساقی قدحی که کارساز است وز رحمت حق بنده نواز است خدا

نسخه‌های آن در (مجلس، ج ۳، ۵۳۶) و (دانشگاه تهران، ج ۲، ۱۸۴) و (این‌دی‌اف‌یس، ۱۹۳۲ و ۱۹۳۳) و (بادلیان، ۱۰۲۷) و (بریتیش میوزیوم، ریو، ج ۲، ۶۵۹) دیده می‌شود.

^۱ متن مقاله: هردوست؛ - می‌کند.

۱۷- صدقی استرآبادی، سلطان محمد (د: ۹۵۲ق)

ساقی‌نامهٔ او مثنوی است، عرفانی به بحر تقارب و مستقل و در ۳۰۷ بیت است (ذریعه، ج ۹، ۶۰۵).

آغاز:

خوشا حال مستی که منصور وار
میسر شدش مستی پایدار
نسخهٔ آن نزد (سلطان القرائی) به خط حافظ حسین کربلایی تبریزی صاحب روضات الجنان و نسخهٔ دیگر نزد (فخرالدین نصیری) و (ایندیافیس، ۱۷۶۲) هست.

۱۸- قاسم گنابادی (نیمهٔ سدهٔ ۱۰هـ)

صاحب خمسه است. فخرالزمانی از دفتر اول و دوم «شهنشاه‌نامه طهماسبی» او، دو ساقی‌نامه که به بحر تقارب و رزمی است بیرون آورده، و نخستین آن‌ها در میخانه، برگهٔ ۱۴۴ - ۱۵۲ چاپ شده است.

آغاز:

دلا گر نسیم خزان شد وزان
بهار است و می‌خوارگان در امان

۱۹- حیدر کلیچه (د: ۹۵۸ق)

مداح شاه طهماسب (ذریعه، ج ۹، ۲۷۰). در فهرست (بادلیان) ساقی‌نامه‌ایی به وی منسوب شده است.

۲۰- شرف جهان (۹۱۹ - ۹۶۱) فرزند قاضی نورالهدی قزوینی

نک: ذریعه، ج ۹، ۵۱۵

ساقی‌نامهٔ مستقل به بحر تقارب و عرفانی، مانند پرتوی شیرازی دارد. و در میخانه، برگهٔ ۱۳۴ - ۱۴۰ چاپ شده است.

آغاز:

عجب مانده‌ام زین خم نیلگون
که صدگونه رنگ آمد از وی برون

۲۱- فضولی بغدادی (د: ۹۷۰ق)

ساقی‌نامه‌ای فارسی به نام هفت جام در ۳۱۲ بیت خطاب به ساقی و مغنی و مناظره‌بانی و دیگر آلات موسیقی دارد این ساقی‌نامه همراه دیوان ترکی او در ۱۳۰۸ق در استانبول چاپ شده است.

آغاز:

سر از خواب غفلت چو برداشتم
لوای فراست برافراشتم

۲۲- حیرتی هروی تونی (ک: ۹۷۰ق)

چلبی ساقی‌نامه‌ی مثنوی به بحر تقارب به وی نسبت است (ذریعة، ج ۹، ۲۷۶).

آغاز:

بیا ساقی ای ترک رعناى من
دو چشم تو درعین نعمای من

۲۳- وحشی بافقی (۹۳۹ - ۹۹۱ق)

ترجیح‌بندی عرفانی خطاب به ساقی دارد؛ لیکن چون شرط وزن رزمی، بحر تقارب در آن نبوده، نام ساقی‌نامه «بدان نداده‌اند. فخرالزمانی با یادآوری این موضوع آن را آورده و در میخانه، برگه ۱۵۵ - ۱۶۲» چاپ شده است.

آغاز:

ساقی بده آن باده که اکسیر وجود است
شوینده‌ی آرایش هر بود و نبود است

۲۴- مشفقى در سده دهم

ساقی‌نامه‌ی وی در فهرست کتابخانه‌ی تاشکند، ج ۲، ۲۶ یاد شده است.

۲۵- ثنایی مشهدی، خواجه حسین (د: ۹۹۶ق)

ساقی‌نامه‌ی وی مثنوی به بحر تقارب در (بادلیان ۱۰۳۷) هست و در میخانه، برگه ۱۶۶ - ۱۷۴» چاپ شده است.

آغاز:

بیا دل به میخانه‌ی اهل زار
بکش جام معنی صورت گدار

۲۶- عرفی شیرازی (۹۶۶-۱۰۰۲ ق)

ساقی‌نامه‌ی وی به بحر تقارب و عرفانی به سبک هندی سروده شده (ذریعة، ج ۹، ۷۱۲)، و در میخانه، برگه ۱۸۳ - ۱۸۵ چاپ شده است.

آغاز:

بیا ساقی این تشنگی را بسنج
پس از آرزوی دل ما مرنج
نسخه‌های این ساقی‌نامه در (برلین ۹۲۰ و ۱۸ و ۱۵) (و بلوشه ۱۸۳۹) و (ایندیافیس) و (سپهسالار ۱۴۳) و (بادلیان ۱۰۵۲) هست.

۲۷- اقدسی مشهدی (د: ۱۰۰۴ ق)

ساقی‌نامه‌ی وی در کشف الظنون یاد شده و در میخانه، برگه ۱۸۹ - ۱۹۴ چاپ شده و دست‌نویس آن در (ایندیافیس ۱۷۶۶) هست.

آغاز:

دلا صبح شد خیز و بکش خمار
چو نرگس سر از خواب مستی برآر

۲۸- عسکری کاشانی، حسن فرزند حسین (سده ۱۱ هـ)

که در آغاز سده یازدهم به روم و هند رفته است.
ساقی‌نامه‌ی وی در میخانه، ص ۳۸۰ - ۴۹۱ چاپ شده است.

آغاز:

دلا تا توانی زغم شاد باش
ز اندیشه باطل آزاد باش

۲۹- صادق کتابدار (د: ۱۰۱۰ ق)

آقای احمد گلچین معانی ساقی‌نامه‌ای از مثنوی رزمی او فتح‌نامه‌ی عباسی بیرون آورده و نسخه‌ی آن نزد خود او در تهران است.

ساقی‌نامه‌های خطی

۱۶

آغاز:

بیا ساقی آن ساغرم ده به دست
 که بر قلب‌گاه غم آرام شکست
۳۰- اسد بیک قزوینی (د: ۱۰۱۴ق) پسر محمدمراد معروف به شیخ ابوالفضل
 ساقی‌نامه‌ی وی مثنوی به بحر تقارب در ۱۲۵ بیت است.

آغاز:

بیا کز خرد پای برتر نهیم
 به فرق خردمندی افسر نهیم
 نسخه‌ی آن نزد آقای احمد گلچین معانی در تهران است.

۳۱- حیاتی گیلانی (د: ۱۰۱۵ق)

دو مثنوی به بحر هزج دارد (ذریعة، ج ۹، ۲۶۹).
 - اول سلیمان و بلقیس در سه هزار بیت.
 - دوم متمم تغلق‌نامه و آقای گلچین معانی ساقی‌نامه‌ی در ۹۸ بیت از سلیمان و بلقیس بیرون آورده است.

آغاز:

بیا ای ساقی خمخانه در دست
 مراد خویش را چون باده کن مست

۳۲- شرف زرد تبریزی (د: ۱۰۱۶ق)

در دانشمندان آذربایجان، ۱۹۲ سه بیت از ساقی‌نامه‌ی او را که مثنوی است از خرابات، ج ۳ نقل کرده است و در فهرست بلوشه، (۱۹۹۳) به نام میرشرف‌الدین دیده می‌شود (ذریعة، ج ۹، ۵۱۳).

۳۳- نوعی خوبشانی (د: ۱۰۱۹ق)

ساقی‌نامه‌ی وی در میخانه، برگه ۲۰۲-۲۱۶ و مآثر رحیمی، ج ۳، ۶۳۸-۶۷۱ چاپ شده است و نسخه‌ی آن در برلین، ۹۲۸، ایندیافیس، ۱۴۸۵ و بریتیش میوزیوم، ریو، ج ۲، ۶۷۴ و بادلیان و سپهسالار، ۱۴۳ هست.

آغاز:

ساقی‌نامه‌های خطی

۱۷

تویی اولین پیر میخانه‌ها

بیاد تو شب‌گیر پیمان‌ها

۳۴- سنجر کاشانی (۹۸۰-۱۰۲۱ق) هاشم بن حیدر معمایی

ساقی‌نامه‌ای مثنوی بحر تقارب در پانصد بیت دارد (ذریعة، ج ۹، ۴۷۲) که در میخانه، برگه ۲۵۲-۲۵۸ چاپ شده است.

آغاز:

الهی سینه‌ایی درد آشنا ده

غم از هر دل که بستانی به ماده

۳۵- تقی مازندانی پسر پرزاد مشهدی (د: ۱۰۲۱ق)

وی در مآثر رحیمی، برگه ۱۰۵۷ در شعرای دربار جهانگیر شمرده شده است و ساقی‌نامه‌ی وی در برگه ۱۰۶۵-۱۰۸۹ آن

چاپ شده است.

آغاز:

ندارم سر خصمی روزگار

من و ساغر و دست و دامان یار

۳۶- صحیفی شیرازی کتابدار و صحاف (د: ۱۰۲۲ق)

پدر اسیری شیرازی است.

ساقی‌نامه‌ی وی مثنوی به بحر تقارب است و در میخانه، برگه ۲۴۵-۲۴۹ چاپ شده است.

آغاز:

بده ساقی آن آب فکرت گذار

که بیرون دهد دل از این پرده راز

۳۷- شکیبی اصفهانی محمدرضا (۹۶۴-۱۰۲۲ق)

ساقی‌نامه‌ی وی عشرت آباد نام دارد (ذریعة، ج ۹، ۵۳۷) و در میخانه، برگه ۲۳۸-۲۴۴ و مآثر رحیمی، ج ۳، ۸۸-۹۴ چاپ

شده است.

آغاز:

بیا تا زمیخانه بستان کنیم

به ویرانه گشت گلستان کنیم

نسخه آن در (بادلیان ۳۷۶) هست.

۳۸- ظهوری ترشیزی نورالدین محمد (۹۳۳ - ۱۰۲۴ق)

داماد ملک قمی است (ذریعة، ج ۹، ۶۵۶).

ساقی‌نامه او مثنوی به بحر تقارب است و چلبی آن را ۸۰۵ بیت شمرده و دیگران آن را مثنوی و غزل و در ۴۰۰۰ بیت دانسته‌اند. به هر حال آن را به نام برهان نظام‌شاه (د: ۹۶۱ق) سروده است.

آغاز:

ثنا می‌کنیم ایزد پاک را ثریا ده طارم تاک را

نسخه آن در برلین، ۶۷۴ و ۹۳۱ و دانشگاه، ۱۴۷۱ و ش ۲۲ / ۲۶۱۸) و بلوشه، ۱۸۶۶ و سپهسالار، ۱۴۳ و بریتیش میوزیوم، ریو، ج ۲، ۶۷۸ و تاشکند و ایندیا فیس، ۱۵۰۱ و فخرالدین نصیری هست.

این منظومه در میخانه، برگه ۲۶۹ - ۳۲۱) چاپ شده و نیز به تنهایی در لکهنو ۱۲۶۳ق، در ۲۲۵ برگه پخش شده است.

۳۹- دیری ترشیزی ابراهیم حسینی (ز: ۱۰۲۵ق)

شاگرد نوعی خبوشانی (د: ۱۰۱۹ق) است. مثنوی ساقی‌نامه به بحر تقارب دارد.

آغاز:

خمار می‌کهنه نو گشت باز مغنی تو هم ساز مستی بساز

این منظومه در نسخه خطی میخانه، متعلق به آقای گلچین معانی است.

۴۰- ملک قمی (د: ۱۰۲۵ق)

ساقی‌نامه او در میخانه، برگه ۲۶۲ - ۲۶۷ چاپ شده و در کتابخانه ایندیا فیس هست.

آغاز:

خراباتیم باده ناب کو بیابانیم چشمه آب کو

ساقی‌نامه‌های خطی

۱۹

۴۱- عتابی تکلو، حسن بیک پسر بخشی بیک^۱ (د: ۱۰۲۵ق).

ساقی‌نامهٔ او مثنوی به بحر تقارب است و در نسخهٔ خطی میخانهٔ آقای احمد گلچین معانی موجود است.
آغاز:

جهان را رباطی شمر چار در تو از رفتن و آمدن بی خبر

۴۲- فغفور گیلانی (د: ۱۰۲۸ق)

وی ترجیح‌بندی مستقل عرفانی دارد.

فخرالزمانی گوید: گرچه شرط بحر تقارب در آن نیست؛ لیکن چون مفهوم ساقی‌نامه دارد آن را آوردم ... و در میخانه، برگهٔ ۳۳۶ - ۳۴۲ چاپ شده است.

آغاز:

ساقی بده آن باده که خورشید شرار است چون آتش گلریز به دامان بهار است

۴۳- عارف ایگی سراج‌الدین حسن (۹۷۶ - ۱۰۲۸ق)

او در سدهٔ یازدهم در بنگاله شعر به فارسی سره سروده است، و منظومه در وصف میهن خود شبانکاره سروده است (ذریعة، ج ۹، ۶۶۶).

ساقی‌نامهٔ او در میخانه، برگهٔ ۴۲۷ - ۴۳۰ چاپ شده است.

آغاز:

چه داند کسی زیر این پرده چیست روانندهٔ چار سرمایه کیست

۴۴- ملکی قزوینی (ز: ۱۰۲۹ق)

ساقی‌نامه‌ایی در ۱۰۲۹ق سروده و در آن شاه پرویز را ستوده است. در میخانه، برگهٔ ۴۶۴ - ۴۶۷ چاپ شده است.

^۱ شاید بدخشی باشد.

۴۵ و ۴۶ - نظام دست غیب شیرازی (د: ۱۰۲۹ق)

مثنوی ساقی‌نامه او در بادلیان، ۱۲۱۴ و ایندیافیس، ۱۵۳۴ و برلین، ۱۶۰۶ هست.

آغاز:

دلا چند بینی شکست خمار شکستی گرت هست در توبه آر

و نیز ترجیح‌بندی دارد که آغازش چنین است:

ساقی بده آن باده که زنگ لب یار است آن می که رخ ساقی ازو رشک بهار است

۴۷ - زکی همدانی (د: ۱۰۳۰ق)

مدتی مداح پرناک حاکم لار بوده است (ذریعة، ج ۹، ۴۰۳).

ساقی‌نامه او در میخانه، برگه ۳۹۷ - ۴۰۱ چاپ شده است.

آغاز:

دلا تا به کی بی‌می لاله گون چو نرگس بود جام عیشت نگون

۴۸ - اوحدی بلیانی، تقی‌الدین کازرونی (۹۷۳ - ۱۰۳۰ق)

صاحب عرفات العاشقین است (ذریعة، ج ۹، ۱۷۳).

ساقی‌نامه او نشاط بی‌خمار^۱ نام دارد، در فهرست بادلیان به او منسوب شده است.

۴۹ - اوجی کشمیری (د: ۱۰۳۲ق) فرزند ملانامی کشمیری

ساقی‌نامه وی مثنوی به بحر تقارب است (ذریعة، ج ۹، ۱۱۱). در میخانه، برگه ۴۹۳ - ۴۹۷ چاپ شده است.

آغاز:

چنین تا به کی ترک ساغر کنیم لب دل ز خون جگر ترک کنیم

^۱ متن مقاله: نشاء بی‌خمار.

ساقی‌نامه‌های خطی

۲۱

۵۰- طالب آملی (د: ۱۰۳۶ ق)

(ذریعة، ج ۹، ۶۳۶). ساقی‌نامه‌ی او که نامش در میخانه، برگه ۳۸۴ آمده است. ۳۵۰ بیت از مثنوی او به نام جهانگیرنامه می‌باشد و نزد آقای گلچین معانی در تهران هست.

آغاز:

دلا تا توانی کم‌آزار باش --- بهر کار چون عقل هشیار باش

۵۱- محمد برگه‌وفی مازندرانی (د: ۱۰۲۵ ق)

چلبی ساقی‌نامه‌ی وی را ۲۸۹ بیت شمرده و در میخانه، برگه ۳۴۷ - ۳۶۰ چاپ شده و نسخه‌اش در برلین هست.

آغاز:

الا ای دل مانده از کار و بار به مستی و دیوانگی سر بر آر

۵۲- سروری کاشانی، محمدقاسم (ز: ۱۰۳۶ ق)

ترکیب‌بندی از وی به نام ساقی‌نامه در مجموعه‌ی آقای گلچین آمده است.

آغاز:

ساقی بده آن آینه‌ی روی کرم را آن شعله زن خرمن اندوه و الم را

۵۳- شفای اصفهانی شاعر پزشک (د: ۱۰۳۷ ق)

ترکیب‌بندی از وی به نام ساقی‌نامه در میخانه، برگه ۳۷۷ - ۳۷۹ چاپ شده است.

آغاز:

ساقی بده آن روغن چشم بلسان را تا دست و دلی چرب کنم شعله‌ی جان را

۵۴- عزتی قزوینی، عبدالنبی فخرالزمانی (۹۹۸، قزوین - ۱۰۳۷ ق، هند).

وی در ساقی‌نامه‌ی خود «نبی» تخلص کرده است. او ساقی‌نامه‌هایی را که می‌شناخت در کتابی به نام میخانه، گردآورد که در ۱۹۲۶م در لاهور چاپ شده است (ذریعة، ج ۹، ۷۱۵) و ساقی‌نامه‌ی خودش در (برگه ۵۱۰ - ۵۲۳) آن چاپ شده است.

آغاز:

شبی با خرد گفتیم ای پیرکار
زمانه جوان شد ز فیض بهار

۵۵- امانی هندی. (د: ۱۰۴۴ / یا ۱۰۴۶ق)

او پسر مه‌ابت خان پزشک شاه جهان است (ذریعة، ج ۹، ۹۵).
ساقی‌نامه وی مثنوی به بحر تقارب در ایندیافیس، ۱۵۷۰ هست.

آغاز:

۵۶- مشرقی ملک (د: ۱۰۵۰ق)

ساقی‌نامه وی در میخانه، برگه ۴۰۴ - ۴۰۸ چاپ شده و در بادلیان، ۱۲۱۴ هست.

آغاز:

دلا تا به کی از هجوم خمار
چو مستان کنی گریه بی اختیار

۵۷- فیاض لاهیجی (د: ۱۰۵۰ق)

مثنوی است به بحر تقارب.

آغاز:

بیا ساقی اسباب می ساز کن
سر خم به نام خدا باز کن

نسخه آن مندرج در تسکین القلوب نوشته سده یازدهم در ترکیه است و رونوشت آن توسط آقای مینوی برای آقای احمد گلچین معانی به تهران ارسال شده است.

۵۸- فرقتی، ابوتراب پسر بیک خواجه علی انجدانی

معاصر سلطان محمد صفوی و فصیحی شاعر (د: ۱۰۲۶ق) است.
ساقی‌نامه او ترکیب‌بند است و در میخانه، ۳۲۴ - ۳۳۱ چاپ شده است.

^۱ متن مقاله: سروده‌ای از او در بر ندارد.

ساقی‌نامه‌های خطی

۲۳

آغاز:

ساقی بده آن باده که ماه شب تار است
آن باده که گلگونه رخسار بهار است.

۵۹- فزونی استرآبادی هاشم‌بیگ (ز: ۱۰۲۵ق)

او بحیره را در کشمیر نگاشته است. وی در ۱۰۲۵ق درد کن، ساقی‌نامه‌ای ساخته و برای شاه عباس فرستاده و آن در میخانه، ۴۴۴ - ۴۴۹ چاپ شده است.

آغاز:

در این فصل کز فیض باد شمال
نسیم ارم را دهد گوشمال

۶۰- باقر خردۀ کاشی

شاگرد محمود نقطوی بود و پس از قتل‌عام ایشان محکوم به مرگ شده، اما او اسنشهدا درست کرد که نه برای تعلیم؛ بلکه برای عشق به ماهروبی به آن مکتب می‌رفته است و از این راه شاه محکومیت او را به تبعید به شیراز تبدیل کرد (ذریعة، ج ۹، ۱۱۹).

ساقی‌نامه او مثنوی تقارب در ۱۹۳ بیت در مجموعه گلچین در تهران است.

آغاز:

دلی دارم از درد ناسازتر
شبی دارم از ناله غماز تر

۶۱- برهان کاشی میرغروری

ساکن شیراز و لار و مداح حاکم آن سامان «پرناک» بود.
ساقی‌نامه او در میخانه، برگه ۴۵۱ - ۴۵۶ و در مآثر رحیمی، ج ۳، ۱۱۵۲ - ۱۱۶۸ چاپ شده است.

آغاز:

ثنا گسترم پیر می‌خانه را
تجلی ده طور پیمانہ را

۶۲- رابط اصفهانی، ملک محمد شاعر سده یازدهم

که از نظامی پیروی کرده است (ذریعة، ج ۹، ۳۴۴). در فهرست بادلیان، ۳۹۰ ساقی‌نامه‌ایی به وی نسبت داده است.

۶۳- رشدی

مداح خان‌خانان، که غیر از رشدی قمی است. مثنوی ساقی‌نامه به بحر تقارب از وی در مآثر رحیمی، برگه ۱۲۰۲ - ۱۲۱۱ چاپ شده است.

آغاز:

بیا سوی می‌خانه ایدل بیا بیا طالب فرد کامل بیا

۶۴- رضی آرتیمانی شاعر اصفهانی سده یازدهم

ساقی‌نامه او مثنوی در ۱۳۹ بیت به بحر تقارب (ذریعة، ج ۹، ۳۷۱)، در دنبال دیوان منوچهری تصحیح شیخ عبدالکریم بن عبدالحسین، چ. سنگی، تهران ۱۲۹۵ ق و چاپ دوم آن، چاپ شده است.

آغاز:

الهی به مستان میخانهات --- به عقل آفرینان دیوانه است

نسخه‌های آن در برتیش میوزیوم و بادلیان و ایندیافیس، ۱۵۲۲ و برلین، ۶۷۴ و سپهسالار و سلطان‌القرائی و فخرالدین نصیری و سید محمد جزایری در نجف می‌باشد.

۶۵- شوکتی شاعر سده یازدهم

ساقی‌نامه وی مثنوی در ۸۸ بیت به بحر تقارب در مجموعه گلچین خط ۱۲۶۸ ق. موجود است.

آغاز:

الهی دلم را شکستی رسان چو دیوانه کردی، به مستی رسان

۶۶- صفی اصفهانی (سده ۱۱ هـ)

شاعر سده یازدهم اصفهان است (ذریعة، ج ۹، ۶۱۴).

ساقی‌نامه ناقبرگه‌وی در میخانه، برگه ۵۴۸ آمده است.

۶۷- ضیایی جونپوری شاعر سده یازدهم

چند بیت از ساقی‌نامه وی در میخانه، ۵۷۳ آمده است.

۶۸- طالب اصفهانی. شاعر سده یازدهم

او از تبریزیانی است که به عباس‌آباد اصفهان کوچانیده شدند (ذریعة، ج ۹، ۶۳۷).

نصرآبادی در تذکره خویش (برگه ۱۲۷) ساقی‌نامه او را یاد کرده است.

آغاز:

الهی به مستان صهبای عشق به مجنون نهادان صحرای عشق

۶۹- فصیحی خراسانی در سده یازدهم

فخرالزمانی گوید: گرچه ساقی‌نامه ندارد لیکن ترکیب‌بندی به معنی ساقی‌نامه سروده است. و آن در میخانه، برگه ۳۹۴

- ۳۹۶ چاپ شده است.

آغاز:

ساقیا آن قدح نور بیار آن چراغ دل منصور بیار

۷۰- فوجی نیشابوری فرزند ملاقیدی

ساقی‌نامه او در بریتیش میوزیوم هست (فهرست ریو، ج ۲، ۶۹۰).

۷۱- کامل جهرمی، قوام‌الدین بن نظام‌الدین طباح

او معاصر عزتی فخرالزمانی در سده یازدهم بوده و ساقی‌نامه وی در میخانه، برگه ۴۶۹ - ۴۷۷ یاد شده است.

آغاز:

ساقی بده آن می که زیانش همه سود است چون دست و دل پیر مغان مایه جود است

۷۲- کلیم همدانی، ابوطالب (د: ۱۰۶۱ ق)

ساقی‌نامه‌ی وی در بادلیان، ۱۱۱۷ و بریتیش میوزیوم، فهرست ریو، ج ۲، ۶۸۶ هست.

۷۳- گدایی

برادر فداخان ندیم خان خانان هندی. ساقی‌نامه‌ی وی به بحر تقارب در مآثر رحیمی، ج ۴، ۱۳۱۶ - ۱۳۲۷ چاپ شده است.
آغاز:

بیا ساقی اکنون که جشن سده است
دگر بار فتح در می‌کده است

۷۴- مایل، قطب دهلوی.

نصرآبادی بعضی از اشعار ساقی‌نامه‌ی او را یاد کرده است:

به نام چمن آفرین جهان
حبابی کن شیشه‌ آسمان

۷۵- محب علی سندی فرزند حیدرعلی تنوی.

بخشی از ساقی‌نامه‌ی وی در میخانه و تمام آن در مآثر رحیمی، ج ۳، ۵۰۲ - ۵۱۳ چاپ شده و نسخه‌ی آن در بادلیان هست.
آغاز:

دلا صبح شد آفتابی برار
به نیلوفری جام آبی درار

۷۶- مرشد بروجردی در سده‌ یازدهم

ساقی‌نامه‌ی بی به نام محمدقلی پرناک حاکم لار دارد و در میخانه، برگه‌ ۴۱۴ - ۴۲۰ چاپ شده و در بادلیان، ۶۱۳ هست.
آغاز:

بهارست دل مست و من در خمار
بیا ساقیا ساغر می بیار

۷۷- مسیحای کاشانی در سده‌ یازدهم

ساقی‌نامه‌ی وی در میخانه، ۳۶۹ - ۳۷۵ چاپ شده است و در بادلیان، ۲۱۴ هست.

^۱ شمارگان ندارد، همسان‌سازی شد.

آغاز:

دلا چند ازین دست برد خمار --- به تاراج میخانه دستی برار

۷۸- مشرب کاشانی

ساقی‌نامه‌ی وی در ایندیافیس، ۱۷۶۶ هست.

۷۹ و ۸۰- قدسی مشهدی، حاجی محمدجان (د: ۱۰۵۶ ق)

ساقی‌نامه‌ی وی در بادلیان و ایندیافیس و یلوشه، ۱۹۹۱ هست.

آغاز:

به نام خدایی که روز نخست به پیمان‌نام کرد پیمان درست

و نیز ترجیح‌بندی دارد که بر گردان آن چنین است:

عمریست که در پای خم افتاده خرابیم همسایه دیوار بدیوار شرابیم

۸۱- ادهم همدانی تویسرکانی پسر رضی ارتیمانی (د: ۱۰۶۰ ق)

ساقی‌نامه‌ی او در سرو آزاد، برگه ۸۴ یاد شده، و در بادلیان و برلین، ۷-۵۷ موجود است.

از آن است:

دماغم ز میخانه بویی شنید حذر کن که دیوانه، هویی شنید

۸۲- کلیم کاشانی همدانی میرابوطلب (د: ۱۰۶۱ ق)

ساقی‌نامه‌ی وی در بادلیان، ۱۱۱۷ و بریتیش میوزیوم، ریو، ج ۲، ۶۸۶ هست.

۸۳- سالک قزوینی، میرزا ابراهیم (زاده ۱۰۲۱ ق و زنده ۱۰۶۱ ق)

(ذریعة، ج ۹، ۴۱۹). ساقی‌نامه‌ی او در مجلس هست (فهرست مجلس، ج ۳، ۲۹۶) و سوگندنامه نیز در آن هست.

آغاز:

به نام خدایی که از صنع پاک بگسترده خاک و برآورد تاک

۸۴- فوقی یزدی فوق‌الدین احمد

شاعر هزال انتقادی، معاصر شاه عباس (۱۰۵۲ - ۱۰۷۷ ق) و صاحب خمسه هزلی است (ذریعة، ج ۹، ۲۶۲). ساقی‌نامه هزلی او در مجلس هست (فهرست مجلس، ج ۳، ۳۷۵). دارای ۵۴ بیت هزل انتقادی است، و نشان دهنده دشمنی هیأت حاکمه وقت مر علم و هنر را می‌باشد.

آغاز:

جوی حاصلم نیست چون از هنر
و در علت اقدام به هزل‌سرایی گوید:
در این روزگار مزخرف صفت
کسی را که شد مضحکه پیشه‌اش
کجا چینم از نخل دانش ثمر
به کارت نیاید جوی معرفت
ز گرگ حوادث چه اندیشه‌اش

۸۵- عزت هروی (د: ۱۰۸۰ ق)

از امیران هند (ذریعه، ج ۹، ۷۱۴ - ۷۱۵). ساقی‌نامه وی به بحر تقارب در مرآت الخیال، برگه ۱۲۱ چاپ شده است.

۸۶ و ۸۷- آشنایی شاه‌جهانی، میرزا محمدطاهر پسر ظفرخان احسن هندی (د: ۱۰۸۰ ق)

نک: الذریعة، ج ۹، ۷. ساقی‌نامه‌ای مثنوی به بحر تقارب دارد (ایندیافیس فهرست، برگه ۸۶۶).

آغاز:

به نام خدایی که از قدر و شأن
و نیز در همان فهرست ایندیافیس، برگه ۸۶۷ ساقی‌نامه دیگری به روش ترجیح‌بند از او یاد شده است.
خم باده را نام کرد آسمان

آغاز:

ای باده‌کشان! مزده که ایام بهار است

۸۸- رشیدای زرگر عباسی (د: ۱۰۸۱ق)

شاعر شاه عباس که در ۱۰۸۱ق در گذشته است^۱. ساقی‌نامه^۱ او مثنوی تقارب در ضمن^۲ دیوانش در کتابخانه ملک هست (ذریعه، ج ۹، ۳۶۲) نسخه ناقص. ۲۸۵ بیت است و پس از آن جواهر الاسرار او است.

آغاز:

زهی عالم از نخل، صنعت بری
ز خم‌خانه‌ات نه فلک ساغری

۸۹- بی‌خودلاهوری، جامی نام‌دارخانی (د: ۱۰۸۴ق).

استاد سرخوش بود (ذریعه، ج ۹، ۱۵۲). ساقی‌نامه^۱ وی مثنوی به بحر تقارب است و در ایندیا فیس، ۲۸۹۹ هست. و در فهرست بلوشه، برگه ۴۷۸، ش ۱۹۱۵، او را عارف بی‌خود نامیده است.

آغاز:

الهی به مستان بزم نیاز ...

۹۰- والا، اسلام‌خان بهادر (ز: ۱۰۷۴ق)

ساقی‌نامه^۱ خود را در ۱۰۷۴ق سرود، نسخه^۱ آن در (بنگاله، ۲۷۱) هست.

آغاز:

به نامی کز و باده مستی گرفت
ز شوقش عدم، رنگ هستی گرفت

و مثنوی دیگر به نام رزمیه هم آن جا به شماره ۲۷۲ هست که چنین آغازد:

بده ساقی آن باده خوشگوار
که غم شکر آراست از هر گناه

^۱ متن مقاله: - است.

^۲ متن مقاله: مضمن.

ساقی‌نامه‌های خطی

۳۰

۹۱- اظهري

چلبی ساقی‌نامه‌ایی به وی نسبت داده، گوید: ۱۲۹ بیت است (کشف الظنون) و شاید یکی از چند شاعر باشد که در ذریعه، ج ۹، ۸۰-۸۱ یاد شده است.

۹۲- محمد رضا مشهدي

چلبی ساقی‌نامه‌ایی به وی نسبت داده و گویا همان نوعی خوبشانی باشد.

۹۳- عاشقي

چلبی ساقی‌نامه‌ایی در ۲۵۰ بیت به وی نسبت داده؛ لیکن ممکن است ترکی باشد.

۹۴- هلالی

چلبی ساقی‌نامه‌ایی به وی نسبت داده است.

آغاز:

خوش آن دم که در بزمگاه الست ...

۹۵- ملهم کاشی، فرزند ملاعلی تجلی کاشانی

نک: ذریعه، ج ۹، ۱۶۷ پدر این شاعر در ۱۰۲۱ ق درگذشته است. ساقی‌نامه‌ وی در ۲۰۸ بیت در مجموعه آقای گلچین

هست.

آغاز:

الهی به مستان شوریده حال

به آن می که هرگز ندارد زوال

۹۶- مشرب کاشی

در عهد شاه عباس اول در تبریز درگذشته است.

ساقی‌نامه‌ وی در ایندیا فیس، ۱۷۶۶ هست.

۹۷- دوستی سمرقندی (سده ۱۱ هـ)

در سده یازدهم درهند. فخرالزمانی مثنوی به بحر تقارب به نام ساقی‌نامه بدو نسبت داده که در میخانه، برگه ۴۳۲ - ۴۳۸ چاپ شده است.

آغاز:

بیا تا تماشای عالم کنیم

سری در سراپرده غم کنیم

۹۸- ذهنی کشمیری (سده ۱۱ هـ)

در سده یازدهم بوده است^۱.

ساقی‌نامه مثنوی داشته، و چند بیت آن در میخانه، برگه ۵۷۲ آمده است.

۹۹- طغرای مشهدی (د: ۱۱۰۰ ق)

نک: ذریعه، ج ۹، ۶۴۰. نسخه ساقی‌نامه وی که مثنوی به بحر تقارب است و در بادلیان و ایندیافیس، ۱۵۸۶ هست.

آغاز:

زهی لطف سازنده آب و خاک --- به رقص آور سبز طاوس تاک

۱۰۰- عاقل هندی، خافی رازی (د: ۱۱۰۸ ق)

نک: ذریعه، ج ۹، ۶۷۴.

ساقی‌نامه‌ایی به نام وی در فهرست بادلیان، ۱۱۴۸ یاد شده است.

۱۰۱- ناصرعلی سرهندی (د: ۱۱۰۹ ق)

ساقی‌نامه او در فهرست ایندیافیس، ۱۹۵۲ هست.

آغاز:

۱ متن مقاله: - بوده است.

بیا ساقی که فصل نو بهار است قلع گلرنگ و می مطرب هزار است

۱۰۲- اشرف مازندانی محمدسعید (د: ۱۱۱۶ق)

نک: ذریعه، ج ۹، ۷۸. چند بیت از ساقی‌نامه او در گلستان مسرت، برگه ۴۳۳ و ۴۳۸ آمده است.

۱۰۳- سرخوش لاهوری (۱۰۵۰ - ۱۱۲۶ق)

نک: ذریعه، ج ۹، ۴۳۹. ساقی‌نامه او در پیشگفتار چاپ کتابش کلمات الشعراء یاد شده است.

۱۰۴- واضح (د: ۱۱۲۹ق)، میرمبارک‌الله ارادت‌خان.

ساقی‌نامه او یک دیباچه دارد.

آغاز دیباچه:

شربنا علی ذکری الحبيب مدامة سکرنا بها من قبل أن یخلق الکرام

آغاز متن:

به هشیار مستی که تاک آفرید ...

نسخه آن در فهرست ایندیافیس، ۱۶۷۴ هست.

۱۰۵- بیدل دهلوی لاهوری، عبدالقادر (۱۰۵۴ - ۱۱۳۰ق)

صاحب سرمه اعتبار و سوگندنامه و نکات بیدل است. در فهرست تاشکند، ج ۲، ۲۹۷ ساقی‌نامه‌ایی به نام محیط اعظم به وی نسبت داده است و هم چنین در گلستان مسرت، برگه ۴۲۴، ۴۳۳ آمده است.^۱

۱۰۶- آرزو اکبرآبادی سراج‌الدین علی‌خان (۱۱۰۱ - ۱۱۶۹ق).

دانشمند و مؤلف هندی (ذریعه، ج ۹، ۵).

ساقی‌نامه او در فهرست‌های بادلیان و برلین یاد شده است.

^۱ متن مقاله: - آمده است.

۱۰۷- اشراق مراغی، میرعبدالفتاح شیخ‌الاسلام مراغه (د: ۱۱۷۵ق)

ساقی‌نامه‌ی وی در ۲۰ برگه با مثنوی او ریاض الفتوح در تبریز به سال ۱۳۳۸خ در مجموعه ۲۰+۵۲+۲۲+۷ برگه چاپ شده است. و با آن تعلیقات سید یونسی و پیشگفتار از میرزا جعفر سلطان‌القرایی است.

۱۰۸- وارد، محمدشفیع شاعر سده دوازدهم

معاصر محمدشاه هندی و نادرشاه افشار است. نام ساقی‌نامه‌ی او در فهرست ریو، ج ۱، ۲۲۶ آمده است.

۱۰۹- منشی بمرودی کرمانی، فرزند غلامرضا کرمانی

او از شاگردان شیخ حرعاملی (د: ۱۱۰۴ق) و مستوفی نادرشاه بوده است. اندکی از ساقی‌نامه‌ی او در تاریخ قهستان تألیف آیتی، برگه ۲۶۸ چاپ شده است.

۱۱۰- میرابوطالب فندرسکی

نواده میرفندرسکی فیلسوف است. وی دنباله‌ایی برای حمله حیدری منظوم باذل خراسانی ساخته. به نقل ذریعه از ریاض العلماء، یک ساقی‌نامه نیز سروده است (ذریعه، ج ۹، ۴۲؛ ج ۱۲).

۱۱۱- راغب هندی، میرمبارک فرزند سیدعاصم (د: ۱۲۰۳ق)

پدرانش بلخی بودند که به هند رفته و خود در مدرس^۱ ۱۲۰۳ق درگذشت ساقی‌نامه فارسی سروده است (ذریعه، ج ۹، ۳۴۹).

۱۱۲- فتحعلی‌شاه قاجار (د: ۱۲۵۰ق)

ساقی‌نامه‌ی او با دیوانش در هند چاپ شده است و نسخه آن نزد سلطان‌القرایی در تبریز و در کتابخانه (این‌دیا‌افیس) هست. گویا این شاه می‌خواست لکه ننگ عقب‌ماندگی و شکست‌های نظامی خود را با ساختن وجهه ادبی برای خود جبران کند که این شعرها را سروده؛ و یا دستور داده به نام او به سرایند و «خاقان» تخلص کنند.

^۱ متن مقاله: مدراس.

۱۱۳ - آقا محمود کرمانشاهی (د: ۱۲۷۱ق)

او پسر آقا محمدعلی بهبهانی است. او به عکس پدر صوفی‌کش خود، ذوق عرفانی داشت و ساقی‌نامه‌ای سرود که در مجمع الفصحاء، ج ۲، ۴۵۴ برخی از آن چاپ شده است.

۱۱۴ - ساقی خراسانی (د: ۱۲۸۶ق)

نک: ذریعه، ج ۹، ۴۱۶. ساقی‌نامه‌ او در دیوانش (برگه ۱۴۱ - ۱۵۵) در مجلس هست (فهرست مجلس، ج ۳، ۲۹۵).

۱۱۵ - اسرار سبزواری، حاجی ملاهادی (د: ۱۲۸۹ق)

نک: ذریعه، ج ۹، ۷۲. ساقی‌نامه‌ وی مکرراً چاپ شده است.

۱۱۶ - هدایت رضاقلی (د: ۱۲۹۸ق)

ساقی‌نامه‌ای دارد.

آغاز:

الا ای خراباتیان الست! که از باده عشق هستید مست

۱۱۷ - علی بن مهدی خراسانی (د: ۱۳۲۰ق) معروف به شیخ‌الرئیس.

ساقی‌نامه‌ای به فارسی سروده است (ذریعه، ج ۱۲، ۱۱۱).

۱۱۸ - ادیب کرمانی، قاسم بن زین‌العابدین (د: ۱۳۴۸ق)

ساقی‌نامه‌ او به وسیله آقای گلچین معانی از منظومه‌های انتقادی او به لهجه کرمانی است بیرون آورده شده است.

آغاز:

بده ساقی آن جام لب ریز شود که از هستیم بگسلد تاروپود

ناشناس‌ها

اضافه بر آن چه گذشت چند ساقی‌نامه دیده می‌شود که تاریخ سرودن آن درست شناخته نمی‌باشد.

۱۱۹- حکیم عطایی

ساقی‌نامهٔ او در فهرست (ایندیافیس ۱۷۶۶) یاد شده است.

۱۲۰- عیانی فرزند رفیقی

ساقی‌نامهٔ او در (ایندیافیس ۱۴۸۳) هست.

آغاز:

بیا ای که عمرت به غفلت گذشت ز من گوش کن یکدم این سرگذشت

۱۲۱- لسانی وجیه‌الدین

ساقی‌نامهٔ او در فهرست بریتیش میوزیوم، ریو، ج ۲، ۶۵۷ یاد شده است.

۱۲۲- منشی محمدصادق

ساقی‌نامهٔ او در فهرست کتابخانهٔ تاشکند، ج ۲، ۸۳۱ یاد شده است.

۱۲۳- نائی

ساقی‌نامه‌ایی به نام او در فهرست بادلیان، ۱۲۰۳ یاد شده است.

۱۲۴- نشمی

ساقی‌نامه او در فهرست بادلیان، ۱۲۴۱ یاد شده است.

۱۲۵- نافع درویش مولوی

ترجیح‌بند ساقی‌نامه به نام او در فهرست بلوشه، ۱۸۸۰ دیده می‌شود.

۱۲۶- نظر

ساقی‌نامه‌ایی به نام او در فهرست بادلیان، ۱۲۴۱ دیده می‌شود.

۱۲۷- هاشم نقشبندی پسر محمدقاسم

ساقی‌نامهٔ او به نام «سبعةٔ سیاره» است و برای اختر سروده است (ایندیافیس ۲۸۹۸).

ساقی‌نامه‌های خطی

۳۶

دکتر علی‌نقی نیشزوی

۱۲۸- آگاه نظام‌الدین، احمد

ساقی‌نامهٔ او در فهرست بادلیان، ۱۷۳ یاد شده است.

۱۲۹- ژسوانت رای منشی هندو.

ساقی‌نامه‌ایی داشته که در فهرست ایندیافیس یاد شده است.

۱۲۹- غیاثا

شاعری غیر از منصف یاد شده است و شاید حلویایی باشد.

ساقی‌نامهٔ وی نزد آقای گلچین معانی هست و ۸۰ بیت می‌باشد.

آغاز:

زهی بهر تسبیحت ای نور پاک! به کف سبجه از خوشه بگرفته تاک

۱۳۰- مسیحی

ساقی‌نامهٔ او را که جزو گوی و چوگان او است. تقی اوحدی و واله در ریاض الشعراء، یاد کرده‌اند.

آغاز:

ساقی وحدت قدحی از خم آر باز رهان جان مرا از خمار

نسخهٔ ناقبرگهٔ آن نزد آقای گلچین معانی در تهران هست.

کتاب‌نامه

نمایه کتاب و مقاله

- اسرار سبزواری، دیوان حاج ملاهادی (۱۲۱۲ - ۱۲۸۹ق)، لندن، چاپخانه پکا، ۱۹۹۳ / ۱۳۷۲خ؛ دیگر: به کوشش حسن امین، انتشارات بعثت، تهران، ۱۳۸۰خ.
- آتشکده آذر، آذر بیگدلی، لطفعلی بیگ بن آقاخان بیگدلی شاملو (تألیف ۱۱۷۴ق / ۱۷۶۱م، کلکته، ۱۸۸۳م؛ به کوشش حسن سادات ناصری، تهران، ۱۳۳۶ - ۱۳۴۰خ.
- بحیره، فزونی استرآبادی هاشم‌بیگ، کشمیر، ۱۰۲۵ق، خطی.
- بهارستان در تاریخ و تراجم رجال قاینات و قهستان، محمدحسین آیتی (د: ۱۳۴۳خ)، دانشگاه فردوسی مشهد، چاپ دوم ۱۳۷۱خ.
- تاریخ منظومه و ساقی‌نامه، همت‌خان بدخشی پسر اسلام‌خان (د: ۱۱۱۲ق).
- تذکره پیمان، مقدمه و تعلیقات احمد گلچین معانی، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۵۹خ.
- تذکره ریاض الشعراء، واله داغستانی علیقلی فرزند محمدعلی، مقدمه، تصحیح و تعلیقات محسن ناجی نصرآبادی، اساطیر، تهران، ۱۳۸۴خ.
- تذکره نصرآبادی، محمدطاهر نصرآبادی، چاپ احمد مدقق یزدی، یزد، ۱۳۷۸خ؛ دیگر: مقدمه، تصحیح و تعلیقات محسن ناجی نصرآبادی، اساطیر، تهران، ۱۳۷۸خ.
- تسکین القلوب، (سده ۱۱ه)، ترکیه.
- تغلق‌نامه، حیاتی گیلانی (د: ۱۰۱۵ق).
- جواهر الاسرار، رشیدای زرگر عباسی (د: ۱۰۸۱ق).
- جهانگیرنامه، طالب آملی (د: ۱۰۳۶ق).
- حملة حیدری، منظوم، باذل مشهدی خراسانی، میرزا محمدرفیع (د: ۱۱۲۳ق)، چاپ هند، ۱۱۱۵ق.

- خرابات، شرف زرد تبریزی. م ۱۰۱۶ ق.
- خمسه، امیر خسرو دهلوی، با مقدمه و تصحیح امیراحمد اشرفی، انتشارات شقایق، تهران، ۱۳۶۲ خ.
- خمسه هزلی، فوقی یزدی فوق‌الدین احمد (سده ۱۱ هـ).
- دانشمندان آذربایجان، غلامرضا طباطبایی مجد، محمدعلی تربیت، انتشارات زعب و نشر، تهران، ۱۳۷۸ خ.
- درد کن، فزونی استرآبادی هاشم‌بیگ، کشمیر، ۱۰۲۵ ق.
- دیوان عراقی، فخرالدین ابراهیم فرزند بزرگ‌مهر فرزند عبدالغفار کمیجانی (د: ۶۸۸ ق)، انتشارات علم، ۱۳۸۴ خ.
- دیوان عرفی، محمد فرزند خواجه زین‌الدین علی فرزند جمال‌الدین شیرازی (۹۶۶ - ۱۰۰۲ ق)، به کوشش غلامحسین جواهری وجدی.
- دیوان فتحعلی شاه قاجار (د: ۱۲۵۰ ق)، همراه با ساقی‌نامه او، چاپ هند؛ دیگر: انتشارات قائم‌مقام، ۱۳۴۴ خ؛ به کوشش حسن گل‌محمدی، انتشارات اطلس، تهران، ۱۳۷۰ خ.
- دیوان فخرالدین گرگانی، اسعد (ز: ۴۴۶ ق).
- دیوان فوقی یزدی، نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی (ش ۱۰۴۱).
- دیوان قدسی مشهدی، محمد جان، مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمد قهرمان، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ۱۳۷۵ خ.
- دیوان منوچهری، ابوالنجم احمد فرزند قوبرگه‌دامغانی (تألیف: ۴۳۲ ق)، تصحیح عبدالکریم بن عبدالحسین، چاپ سنگی، تهران ۱۲۹۵ ق. و چاپ دوم؛ دیگر، تصحیح عزیزالله علی‌زاده، انتشارات فردوس، ۱۳۹۰ خ.
- الذریعة إلى تصانیف الشیعة، القسم الثاني من الجزء التاسع، دیوان ذاتی - دیوان عبدالصمد، آقابزرگ تهرانی، به کوشش علی نقی منزوی، چاپخانه دولتی، تهران، ۱۳۳۸ خ / ۱۳۷۸ ق / ۱۹۵۹ م.
- الذریعة إلى تصانیف الشیعة، القسم الثالث من الجزء التاسع، دیوان عبدالصمد - دیوان مینوی همدانی، آقابزرگ تهرانی، به کوشش علی نقی منزوی، دانشگاه تهران، ۱۳۴۲ خ / ۱۳۸۳ ق / ۱۹۶۴ م.

ساقی‌نامه‌های خطی

۳۹

- الذریعة إلى تصانیف الشيعة، القسم الرابع من الجزء التاسع، دیوان نائب - دیوان یونس، آقابزرگ تهرانی، به کوشش علی نقی منزوی، دانشگاه تهران، ۱۳۴۵ خ / ۱۳۸۶ ق / ۱۹۶۷ م.
- الذریعة إلى تصانیف الشيعة، القسم الاول من الجزء التاسع، دیوان آئینه - دیوان دیهیم، آقابزرگ تهرانی، به کوشش علی نقی منزوی، مجلس شورا، تهران، ۱۳۳۳ خ / ۱۳۷۴ ق / ۱۹۵۵ م.
- الذریعة إلى تصانیف الشيعة، الجزء الثاني عشر، الزائریه - سیه‌کاران، آقابزرگ تهرانی، به کوشش علی نقی منزوی، دانشگاه تهران، ۱۳۴۰ خ / ۱۳۸۰۶ ق / ۱۹۶۲ م.
- رزمیه، والا، اسلام‌خان بهادر (ز: ۱۰۷۴ق)، مثنوی.
- ریاض الشعرا، علیقلی واله داغستانی، نسخه خطی موزه بریتانیا، ش ۱۶۷۲۹، گ ۸۴، نسخه عکسی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۱۳۷۲.
- ریاض العلماء و حیاض الفضلاء، عبدالله فرزند عیسی فرزند محمد صالح اصفهانی جیرانی (۱۰۶۶ - ۱۱۳۰ ق)، ذکاوتی قراگوزلو، نشر دانش، تهران، ۱۳۶۳ خ.
- ریاض الفتوح، اشراق مراغی، میرعبدالفتاح شیخ‌الاسلام مراغه (د: ۱۱۷۵ ق) همراه با مثنوی ساقی‌نامه وی، ۲۰ برگه، تعلیقات سید یونسی، پیشگفتار میرزا جعفر سلطان‌القزایی، تبریز به سال ۱۳۳۸ خ در مجموعه ۲۰ + ۵۲ + ۲۲ + ۷ برگه.
- ساقی‌نامه مغنی‌نامه محبوب، محمد جعفر محبوب، مجله سخن، س ۱۱، ش ۱، تهران، ۱۳۳۹ خ.
- ساقی‌نامه‌های خطی، علی نقی منزوی، نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، درباره نسخه‌های خطی، دفتر نخستین، انتشارات دانشگاه تهران، سال ۱۳۳۹ خ، برگه ۱۸ - ۵۰.
- ساقی‌نامه‌های خطی، نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۴۰ خ.
- ساقی‌نامه صدقی استرآبادی، سلطان محمد (د: ۹۵۲ ق)، رونویسی حافظ حسین کربلایی تبریزی، نسخه آن نزد سلطان‌القزایی) و نسخه دیگر نزد فخرالدین نصیری، تهران.
- ساقی‌نامه ظهوری ترشیزی نورالدین محمد (۹۳۳ - ۱۰۲۴ ق)، لکهنو، هند، ۱۲۶۳ ق، ۲۲۵ برگه.
- ساقی‌نامه هزلی، فوقی یزدی فوق‌الدین احمد (سده ۱۱ هـ).

ساقی‌نامه‌های خطی

۴۰

سرمة اعتبار، بیدل دهلوی لاهوری، عبدالقادر (۱۰۵۴-۱۱۳۰ ق).
 سکندرنامه امیر خسرو دهلوی.
 سکندرنامه جامی، عبدالرحمان.
 سکندرنامه نظامی گنجوی.
 سلیمان و بلقیس، حیاتی گیلانی (د: ۱۰۱۵ ق).
 سوگندنامه، بیدل دهلوی لاهوری، عبدالقادر (۱۰۵۴-۱۱۳۰ ق).
 سوگندنامه، سالک قزوینی میرزا ابراهیم (۱۰۲۱-۱۰۶۱ ق)
 شاهنامه فردوسی، ابوالقاسم حسن فرزند اسحاق فرزند شرفشاه توسی (۳۲۹-۴۱۶ ق / ۹۴۱-۱۰۲۵ م)، امیرکبیر، تهران،
 ۱۳۶۳ خ.

شهنشاه‌نامه طهماسبی

عرفات العاشقین، اوحدی بلیانی، تقی‌الدین کازرونی (۹۷۳-۱۰۳۰ ق)

عشرت‌آباد، ساقی‌نامه، شکیبی اصفهانی محمدرضا (۹۶۴-۱۰۲۲ ق)

فهرست دانشگاه تهران، ج ۲، ۱۸۴

فهرست کتابخانه ایندیافیس، کارل هرمان اته (۱۸۴۴-۱۹۱۷).

فهرست کتابخانه بادلیان آکسفورد، برستون.

فهرست کتابخانه برلین.

فهرست کتابخانه بریتیش میوزیوم، چارلز ریو،

فهرست کتابخانه بنگاله.

فهرست کتابخانه تاشکند.

فهرست کتابخانه دانشگاه کمبریج، ادوارد براون.

- فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، اعتصامی (اعتصام‌الملک سابق)، مطبوعات کتابخانه، جلد دوم، تهران، ۱۳۱۱ خ، مطبوعه مجلس. ۵۳۹.
- فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، جلد سوم، حدائق، ابن‌یوسف شیرازی، نشریات کتابخانه. تهران، ۱۳۱۸-۱۳۲۱، چاپخانه مجلس، ۸۱۴ برگه؛ چاپ دوم، ابن‌یوسف شیرازی و عبدالحسین حائری، تهران، ۱۳۵۳ خ، ۷۸۳ برگه.
- فهرست کتابخانه ملی پاریس، گابریل ژوزف ادگار بلوشه (۱۸۷۰-۱۹۳۷ م).
- فهرست کتابخانه مسجد سپهسالار، علی‌نقی منزوی، دانش‌پژوه، چاپ تهران، ۱۳۵۶ خ.
- کلمات الشعراء، سرخوش لاهوری محمدافضل (۱۰۵۰-۱۱۲۶ ق)، تصحیح علیرضا قزوه، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۳۸۹ خ.
- گلستان مسرت، حدائق المعالی، عبدالرحمان فرزند حاج محمدروشن خان شاکر، مطبوعه اسلامی، لاهور، ۱۹۳۱.
- گوی و چوگان، مسیحی
- مآثر رحیمی، عبدالباقی نهاوندی، به اهتمام عبدالحسین نوایی، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران، ۱۳۸۱ خ.
- مثنوی حیاتی گیلانی (د: ۱۰۱۵ ق). دو مثنوی به بحر هزج دارد.
- مثنوی خردنامه اسکندری، جامی عبدالرحمان (۸۱۷-۸۹۸ ق).
- مجمع الفصحاء، رضاقلی هدایت فرزند محمدهادی، مظاهر مصفا، امیرکبیر، تهران، ۱۳۸۲ خ.
- محیط اعظم، بیدل دهلوی لاهوری، عبدالقادر (۱۰۵۴-۱۱۳۰ ق).
- مرآت الخیال، گنجینه تواریخ، تذکره مرآت الخیال، شیرعلی خان لودی افغانی (تألیف: ۱۱۰۲ ق / ۱۶۹۰ م)، کلکته، ۱۸۳۱؛ بمبئی، ۱۳۲۴ ق؛ تصحیح حمید حسنی و بهروز صفرزاده، انتشارات روزنه، تهران، ۱۳۷۷ خ.
- منشآت سلاطین، محمد فرزند علی فرزند جمال‌الاسلام، شهاب منشی
- منشآت، محمد فرزند علی فرزند جمال‌الاسلام، شهاب منشی.
- میخانه، عبدالنبی فخرالزمانی عزتی (د: ۱۰۳۷ ق)، به کوشش محمد شفیع، لاهور، ۱۹۲۶ م؛ میخانه، عبدالنبی
- فخرالزمانی عزتی (د: ۱۰۳۷ ق)، به کوشش گلچین معانی، تهران ۱۳۴۰ خ.

ساقی‌نامه‌های خطی

۴۲

نشاط بی‌خمار، اوحدی بلیانی، تقی‌الدین کازرونی (۹۷۳ - ۱۰۳۰ ق)

نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، درباره نسخه‌های خطی، دفتر نخستین، انتشارات دانشگاه تهران، سال ۱۳۳۹ خ، برگه ۱۸ - ۵۰، ساقی‌نامه‌های خطی، علی‌نقی منزوی.

نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، درباره نسخه‌های خطی، دفتر نخستین، انتشارات دانشگاه تهران، سال ۱۳۳۹ خ، برگه ۱۸ - ۵۰، ساقی‌نامه‌های خطی، علی‌نقی منزوی.

نکات بیدل، بیدل دهلوی لاهوری، عبدالقادر (۱۰۵۴ - ۱۱۳۰ ق).

هفت جام، فضولی بغدادی (د: ۹۷۰ ق)، همراه دیوان ترکی او، استانبول، ۱۳۰۸ ق.

هما و همایون، خواجوی کرمانی (۶۸۹ - ۷۵۳ ق).

مجله سخن، مقاله آقای جعفر محجوب، اردیبهشت ۳۹، برگه ۷۸ - ۷۹.

دکتر علی‌نقی منزوی